

РЕЦЕНЗИЯ

от д-р Татяна Славова, професор в СУ „Св. Климент Охридски“
на дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“
в област на висше образование 2. Хуманитарни науки
професионално направление 2.1. Филология
докторска програма Български език (История на българския език)

Автор: Величка Василева Илиева

Тема: Епиграфската продукция на Второто българско царство (Речник и коментар)

Научен ръководител: проф. д-р Анна-Мария Тотоманова

Общо описание на представените материали

Със заповед № РД-38-627/29.00.2025 г. на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ съм определена за член на научното жури за защита на дисертационния труд на Величка Илиева „Епиграфската продукция на Второто българско царство (Речник и коментар)“. По темата на дисертацията са представени четири публикации (една под печат) с научно рецензиране (в Годишника на СУ „Св. Климент Охридски“ и във VERBA IUVENIUM = Словото на младите: годишник на националната научна конференция за студенти и докторанти, Пловдив), които отговарят на минималните национални изисквания за придобиване на образователната и научна степен „доктор“.

Данни за дисертантката

Величка Илиева е бакалавър по българска филология в ПУ „Паисий Хилендарски“ (2007) и магистър по старобългаристика (2007–2008). Докторант е в Катедрата по кирилометодиевистика на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ (2021–2025). Работи като учител по български език и литература.

Данни за дисертационния труд и автореферата

Средновековната българска епиграфика е важен извор на информация за българската държава, общество и език. Стотици са запазените надписи от Второто българско царство, голяма част от тях са обнародвани, но поединично в труднодостъпни периодични издания, а научният им коментар е предимно от исторически, социокултурен и палеографски аспект. Единици са каталозите, в които средновековни надписи и графити са анализирани от лингвистична гледна точка. Именно липсата на единна сбирка на епиграфската продукция от периода на Второто българско царство, изследвана през призмата на езика, преопределя избора, актуалността и значимостта на темата на дисертационния труд на Величка Илиева. Дисертантката си поставя за цел да събере на едно място всички известни

среднобългарски епиграфски паметници от XII–XV в. и въз основа на данните в тях да проучи състоянието на езика (лексика и граматика). Изследователският ѝ подход е комплексен и съчетава различни методи – текстологичен, лингвистичен, синхронен и диахронен, което наред с внушителния по обем привлечен епиграфски материал позволява да се направят достатъчно обосновани и обективни изводи.

Дисертацията съдържа 572 с. и се състои от увод, пет глави, заключение, приложения и библиография. Трудът е много добре структуриран със стройна и балансирана композиция, всяка глава надгражда предходната и оформя логично и последователно изложение.

Преди да пристъпи към основната си задача Величка Илиева представя и класифицира използвания епиграфски материал в две въвеждащи глави от дисертацията. Особено внимание заслужава втората глава „Епиграфски паметници в периода XII–XV в.“, която по същество е подробна епиграфска сбирка, подредена в хронологичен ред. Тя включва 181 надписи и графити върху камък, мрамор, керамика и други материали, печати, пръстен-печати, накити, предмети от бита, които за първи път се поместват и анализират в едно издание. Обосновано извън обсега на изследването остават стенописните надписи, които сами по себе си могат да бъдат обект на самостоятелно проучване. Извършена е съществена предварителна работа по издирването на епиграфския материал. Споделям възприетия принцип за включване в неговия обхват и на надписите, създадени и след края на Второто българско царство (1396 г.) до XV в. в географски области извън границите на тогавашната българската държава, но писани с български и понякога с рашки правопис (с отделни сръбски правописни особености). Представянето на всяка епиграфска единица е прегледно и следва една и съща схема – информация за откриването, датировка, място на съхранение и библиография на изданията. Самите текстове се дават по публикувани вече издания с различните варианти при различните издатели (ако има такива). Важно е да се отбележи, че Величка Илиева не просто преиздава текстовете на надписите и графитите, а извършва критичен и аналитичен прочит, защото в случаите, когато са налице разминавания между отделните издания на даден надпис и реалния текст върху камъка, тя предлага ново четене, опирайки се на факсимилета и снимки, добавя лингвистичен и екстралингвистичен коментар и така допълва и/или коригира съдържанието на надписа. Именно новият прочит, който съответства най-точно на оригинала или поне на събраната за него информация, става основата на филологическия анализ по-нататък в дисертацията. Широкият хронологически обхват

на епиграфския материал от четири века, както и разнородният правопис – среднобългарски и сръбски рашки, изискват сериозна подготовка, каквато дисертантката безспорно притежава. Така глава втора от дисертацията откроява много важен научно-приложен принос на Величка Илиева, още повече, че изготвената от нея епиграфска сбирка предстои да бъде дигитално обработена и включена в електронния Диахронен корпус на българския език (X–XVIII в.), който се намира на свободен достъп на платформата [http:// histdict.uni-sofia.bg](http://histdict.uni-sofia.bg).

Акцентът на нейното изследване и най-големият ѝ личен принос обаче е езиковият анализ на изворовия материал, обект на четвърта и пета глава на дисертационния труд. Четвърта глава представя речник на употребените лексеми и словоформи, обединени в 1041 речникови статии, всяка от които съдържа заглавна дума (лема), граматична информация, значение (значения), илюстративен материал, сигнатура на паметника и устойчиви словосъчетания (ако има такива). При фонетичната нормализация на лемите се забелязва известна непоследователност в прилагането на възприетите принципи. Например при отбелязването (респ. неотбелязването) на прејотацията на вокалите *ε* и *ъ* има лемии без прејотация на *ε* (въплъщенне, забръдне, нзволенне, лозне, людне, многръдне, повелѣне, подаване, подружне, поклонѣне, помаване, поморне, свършенне, течене, оусръдне, оусъпенне, оутвърждение), но и лемии с прејотация на *ε* (воевода, воеводнинъ, въселѣние, габрне, именованъ, открьненъ, нарцанъ, параклансархъ, побѣждаемъ, подоунавне, посаване, прочнтаешн, прѣмеждне и др.), лемии с прејотация на *ъ* (обладанъ, принатн, прѣнатн, ѣтъ, ѣтн), но и лемии без прејотация на *ъ* (глагола, испроваждаа, ноабрь, прочнтаа, рьдаа, настоа). Непоследователно се отбелязва и палаталността на сонорите *р*, *л* и *н* – ту с меклец и йотувана гласна (поставлѣ, прѣставлѣ са, призърѣ, сътвориѣ, оуравьнѣ), ту с йотувана или нейотувана гласна без меклец (замѣненне, прѣвъзлюбленъ), ту само с меклец (въселѣние, поклонѣние, полѣ, оумръщвлѣнъ, съмѣренъ, ьрвлѣнъ, въседръжнтѣлѣ, обновнтѣлѣ, покровнтѣлѣ, роднтѣлѣ), но и без меклец (поустыньножнтѣлѣ, днвлѣ са, помьнѣ, прѣтвориѣ). Граматическите характеристики на заглавната дума са коректно посочени. Намирам за много полезно отбелязването на случаите с *Casus generalis*.

В този си вид Речникът на словоформите е напълно готов да се инкорпорира в електронния Исторически речник на българския език (<https://histdict.uni->

sofia.bg/dictionary), в който на този етап липсва лексиката от епиграфското ни писмено наследство. Така Историческият речник ще бъде допълнен с един изключително важен свой компонент. В същото време изготвеният от Величка Илиева речник е стабилна основа за осъществяване на езиковото проучване на епиграфските паметници на ниво графика, лексика, граматика, което е изследователският фокус на глава пета от нейния дисертационен труд. Целта е не анализ на всеки един от надписите поотделно, а извеждане и систематизиране на общите тенденции в историческия развой на езика, което изисква умение за структуриране и синтез. Най-напред дисертантката се насочва към лексиката с рядка употреба (домашна и с чужд произход) според данните от най-важните лексикографски средновековни наръчници. Известни резерви за дефинирането като “редки” имам към лексемите *правнукъ* ‘правнук’, *пустыни* ‘ненаселено място, пустиня’ и *сестричъна* ‘племенница по линия на сестрата, сестрина дъщеря’, които повече или по-малко са познати на средновековното ни словно наследство в посочените значения. Използваният епиграфски материал изобилства с титли и длъжности (административни, военни и църковни) и названия на занаяти и професии и това провокира интереса на Величка Илиева към този тип лексика, на който посвещава специален раздел. В него тя коментира произхода (славянски, гръцки, латински и еврейски) и функциите на над 30 титли и длъжности в контекста на предходната изследователска традиция и допълва на установеното по темата от други автори.

С още по-голяма фреквентност са антропонимите и топонимите, поради което дисертантката им обръща специално внимание. Нейният анализ се фокусира върху произхода, значението и правописа на над 200 лични имена от Второто българско царство, включително и непознати досега, а също имена на сръбски крале и аристократи. Екскерпираните антропоними (славянски и с чужд произход, с проста и със сложна морфемна структура) съдържат не само филологическа информация, но са и полезни за осветляване на въпроси като етническият състав на българското население и съседите му, географското разпространение на имената и приемствеността им през годините. Интересни са лингвистичните наблюдения на Величка Илиева върху механизмите на формиране на топонимите и заключението ѝ, че местните имена използват за основа названия на природни обекти, животни и растения, релефа на съответната местност, оприличен на части от човешкото тяло. Свързани с тази ономастична част на дисертацията са няколко Приложения – № 1 Списък на антропонимите, № 2 Списък на топонимите, № 3 Списъци на лицата (владетели,

благородници, църковни служители) с кратки просопографски бележки. Подобни списъци с имената на български и чужди владетели, благородници и църковни лица, засвидетелствани в надписите и графитите от XII–XV в., се изготвят за първи път в българската епиграфика. Те са особено полезни, защото биха могли да се съпоставят с подобни списъци от приписки и бележки на книжовници в ръкописите от това време и да спомогнат за разрешаването на различни идентификации.

Друг аспект на езиковия анализ са графичните знаци в изследваните епиграфски източници. Велчика Илиева се съсредоточава върху употребата и дистрибуцията на различни кирилски алографи за предаване на един и същ звук, предимно *и* (алографи *и*, *ї* и *и*), *у* (алографи *у* и *8*), както и върху отделни специфични знаци (*А* и *ћ*), гръцки графемни (тита, кси, пси, омега, копа) и ижица. Някои от гръцките графемни бележат числени стойности, които са особено чести в датираните надписи като начин за отбелязване на времето (ден, месец, година, индикт). Тази тяхна функция е проследена в специален раздел, който завършва със заключението, че „графиката на надписите е в съзвучие с правописа на среднобългарската епоха, но не докрай регулираната употреба на гръцките букви и на алографите е белег на битовия езиков регистър“.

Ключови за езиковия анализ са последните три раздела от глава пета на дисертацията, в които Величка Илиева систематизира и обобщава лингвистичната информация от надписите, следвайки традиционната класификация: фонетика (букви за ерови, носови, йотувани гласни и ят, епентетично *л*, ери, развой на сонанти), морфология (граматически характеристики на отделните части на речта), синтаксис. Важно е да се каже, че дисертантката не се ограничава с обикновена дескрипция на ортографията, а търси зад нея определени фонетични и морфосинтактични процеси, като изравняване гласежа на еровите гласни и на носовките, асимилационни и дисимилационни промени и опростяване на съгласни поради изпадане на слабия ер, сонантизация на съгласната *в* между съгласни, смесване на носовите гласни, загуба на назализма, разложен назализъм и много други. Добро впечатление прави маркирането на диалектни черти, включително и такива със сръбски облик, както и отбелязването на влиянието и на книжовната традиция, и на живия говор. Намирам за ползотворна идеята на Величка Илиева морфосинтактичният анализ да се структурира около основните развойни процеси за епохата, тъй като ограниченият обем на надписите и тяхната жанрова специфика не позволяват наблюдения върху пълните парадигми на отделните части на речта. Затова дисертантката се фокусира върху случаите, които

отразяват главните тенденции в езика от периода XII–XV в. като прегрупиране на склонението на съществителните имена по родов признак, промяна в окончанията на сложните прилагателни имена под влияние на местоименното склонение, усложняване на старобългарската глаголна система и др. По-голямата част от изследвания епиграфски материал очаквано потвърждава приемствеността със старобългарското състояние от класическия период, а друга част допълва картината на морфосинтактичните иновации, известни от ръкописите (удължаване на формите на показателните местоимения с частица -zn, поява на кратки неударени форми на анафоричното местоимение, футурни конструкции с *цѣ* и съкратен инфинитив, паралелна употреба на предлог *на* и родителна форма за притежание, оскъдни общи форми след предлози и др.). Предложеният езиков коментар свидетелства, че Величка Илиева има добра теоретична подготовка в областта на историята на българския език и умее да структурира и анализира лингвистичния материал.

Авторефератът съответства на съдържанието на дисертационния труд, точно и синтезирано представя направените изводи и научните приноси. Документите, изготвени след проверка през системата за плагиатство, показват, че работата е оригинална, откритите сходства са регламентирани, без признаци на плагиатство, поради което научният ръководител е допуснал труда до публична защита.

Заклучение

В заключение потвърждавам, че докторантката Величка Илиева притежава задълбочени теоретични познания в областта на историята на българския език и способност за оригинално и самостоятелно научно изследване с важни научни, научноприложни и приложни резултати. Нейният дисертационен труд е завършено академично изследване, което има необходимите качества за присъждането на образователната и научна степен „доктор“ и отговаря на всички изисквания на Закона за развитие на академичния състав в Република България и свързаните с него нормативни актове. Въз основа на положителната ми оценка за качествата на дисертацията и с оглед на показаните от Величка Илиева умения за научноизследователска работа убедено предлагам уважаемото научно жури да ѝ присъди образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 2.1. Филология (История на българския език).

13.11.2025 г.

проф. дфн Татяна Славова